

KIEV-PECHERSK HISTORICAL AND CULTURAL RESERVE

The authors of this article told the story about the restoration of the Saint Olga icon from National Kiev-Pechersk Historical and Cultural Reserve. They paid special attention to the process of removing varnish covering on the painting in oil.

Key words: Restoration, Saint Olga icon, painting in oil, varnish covering

Barbara Maria Gawęcka

**RESTAURACJA KATEDRY SANDOMIERSKIEJ
NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU**

Стаття спрямована на те, щоб приблизити тему реставрації Сandomірського кафедрального собору, яка відбулася наприкінці XIX і початку XX століть. Реставрація з XIX століття зберегла дуалізм стилю собору: вона включає в себе облицювання фасадів, добудову ганку з неоготичним дзвоном з північного боку і реставрацію збережених барокових елементів фасаду і рококового інтер'єру костелу. На початку XX століття були відкриті і відреставровані фрески презбітерію.

Celem artykułu jest przybliżenie tematyki konserwacji katedry sandomierskiej, która miała miejsce na przełomie XIX i XX wieku.

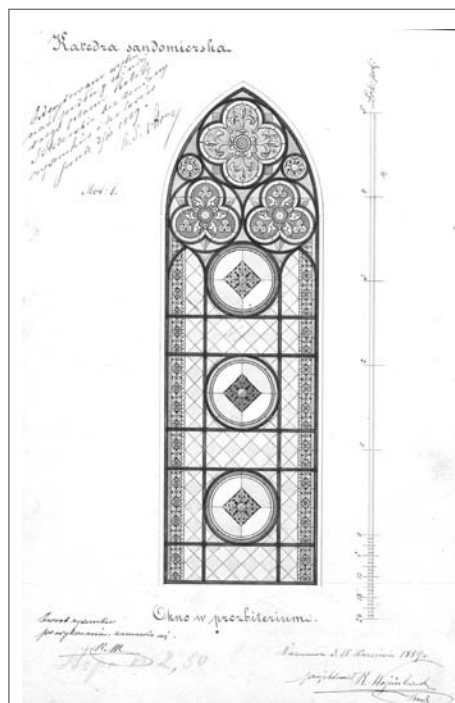
W owym czasie oprócz wyżej wymienionej świątyni restaurowano – na terenach dzisiejszej Polski – także między innymi katedrę kielecką, tarnowską, krakowską, wrocławską, płocką, przemyską.

W 1818 roku kościół kolegiacki w Sandomierzu pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny bullą Piusa VII – Ex imposita Nobis, został podniesiony do godności katedry, a kapituła kolegiacka przekształcona została w katedralną. Od czasu podniesienia kościoła do rangi katedry był on kilkakrotnie poddawany restauracjom, które w znaczny sposób zmieniały jego wygląd¹. W latach 20. XIX w. otynkowano budynek na zewnątrz – jak zauważył ks. Józef Rokoszny – około r. 1825 biskup Burzyński, ulegając ówczesnej modzie kazał kościół zewnątrz otynkować, aby zaś nowy tynk lepiej się trzymał starej cegły, trzeba było ją siekierami naciosywać. Ale na próżno! 500-letnia staruszka odrzuciła prędko nową niewłaściwą dla siebie szatę i znów biskup Goldtman musiał dużym nakładem odczyszczać pobiałę i wygładzać nacięcia². Biskup Józef Joachim Goldtman zamienił także południowy, boczny przedsionek kościoła na kaplicę

pod wezwaniem świętej Barbary. Kazał wykonać w tej kaplicy polichromię oraz urządzić nowy ołtarz, w którym umieszczono, jak podaje ksiądz Melchior Buliński, obraz z przedstawieniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, znajdujący się dawniej w sali ratusza. Zlecił odnowienie organów i stali kanoniczych³. Gruntowna restauracja miała miejsce pod koniec XIX w. Projekty restauracji opracował Antoni Wąsowski, który też kierował pracami w latach 1886–1893. Prace były konsultowane i częściowo projektowane przez Konstantego Wojciechowskiego, który także je nadzorował. Wojciechowski zaprojektował witraże do kościoła. Projekt jednego z nich znajduje się w Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu⁴. Dokumenty dotyczące restauracji katedry znaleźć można również w Archiwum Diecezjalnym w Sandomierzu w Aktach Kurii Diecezjalnej Sandomierskiej.

Listownych rad udzielał także Władysław Łuszczkiewicz⁵. W 1888 roku oblicowano elewacje, a około 1895 roku dobudowano od strony północnej kruchtę oraz sygnaturkę⁶. Jak twierdził ksiądz Jan Koceniak: Bp A. K. Sotkiewicz zamierzał dać wieżyczkę lekką z iglicami, opartą o wzory francuskie a zwłaszcza St. Chapelle w Paryżu. W tym celu sprowadzał nawet francuskie wydania architektoniczne, aby lepiej poznać arcydzieła sztuki gotyku. Z winy architekta gubernialnego wybudowano wieżę większą, sztucznie związaną z całością⁷. Dodatkowo pokryto katedrę nową blachą miedzianą⁸. Ksiądz Józef Rokoszny w finezyjny dla siebie sposób opisał te zmiany: mury niezbyt fortunnie obciążnięto szachownicą czarnej i czerwonej cegły i wystawiono ową, rażącą swoją nieproporcjonalnością, sygnaturkę⁹.

Sygnaturkę zaprojektował Wąsowski, zaś w 1887 roku

1. Konstanty Wojciechowski, projekt witraża do prezbiterium katedry sandomierskiej z 18 września 1889 roku, Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu, Akta reperacji katedry część II, sygnatura 378, brak paginacji

2. Katedra w Sandomierzu w czasie prac w latach 1886–1889, fotografia Marcin Kasiewicz, ok. 1890 roku, [w:] ksiądz Józef Rokoszny, *Święte pamiątki Sandomierza*, Warszawa, 1902, reprint, s. 14

się, że pod nim znajdowało się zapomniane, zakurzone i zakopcone malowidło ściennie. Pod warstwą kurzu, którą delikatnie usunął Konstanty Wojciechowski, kierujący wówczas pracami restauracyjnymi, wyłoniły się dwa przedstawienia Ostatnia Wieczerza i Pojmanie Chrystusa w Ogrójcu. Niestety przez przypadek odnalezione malowidła nie zostały objęte wcześniej przygotowanym programem prac, które trzeba było szybko ukończyć. Dlatego też wówczas malowidła nie zostały poddane konserwacji. Dopiero w 1913 roku biskup Marian Ryx, pragnąc rozpocząć restaurację katedry zwołał w tej sprawie komisję, w skład której weszli: Stanisław Tomkiewicz, Feliks Kopera, Józef Mączyński, Józef Muczkowski, Stefan Szyller, Jarosław Wojciechowski, Zygmunt Słomiński, Leon Mroczkowski, Karol Frycz, Jan Talaga, Juliusz Targowski oraz księży – kanonik Rokoszny, kanonik Grajewski i prałat Rewera. Komisja ustaliła, że należy pozostawić ogrodzenie kościoła, jedynie podorabiać brakujące na nim wazony, wymienić drzwi główne, które uznano za brzydkie, odsłonić wewnętrzny portal gotycki, szkarpy nakryć ciosem lub dachówką, usunąć attyki nad kapliczką sodalisów, nad składzikiem i wejściem północnym, zakonserwować obrazy z boazerii, usunąć tron biskupi i fotele i zastąpić je nowymi oraz naprawić posadzkę. Wówczas też, jak pisze ksiądz Rokoszny, uznano, że średniowieczne freski w presbiterium okazują tak wyjątkową wartość dla historii sztuki w Polsce i są tak cennym jej pomnikiem, że uważamy za rzecz konieczną i nieodzowną odkrycie dalszych pól. Zdjęcie obrazów uważamy w tym celu za konieczne¹². Wskutek powyższej decyzji Komisji Biskup

zobowiązał się ją wykonać Piotr Pilniakowski¹⁰.

W reprimie publikacji księdza Józefa Rokosznego, pod tytułem *Święte pamiątki Sandomierza* znaleźć można zdjęcie Marcina Kosiewicza z około 1890 roku, ukazujące katedrę podczas restauracji oraz wewnątrz prezbiterium jeszcze przed odkryciem gotyckich malowideł¹¹.

W 1887 roku ze ścian prezbiterium spadł duży obraz. Okazało

powierzył odsłonięcie dalszych części malowidła oraz jego konserwację malarzom Karolowi Fryczowi i Janowi Taladze¹³. Tadeusz Chrzanowski, w swoim wierszu z 1926 roku, pod tytułem Sandomierz, odniósł się w sposób wyjątkowo krytyczny do restauracji malowideł w prezbiterium:

*(...) Lecz właściwie to fresków jak gdyby nie było,
gdyż je paluchem grubym tknął niebaczny żywioł,
co zwie się „restauracją” (dla dobra ojczyzny!!!) –
więc z ruskich malowideł farbka do bielizny
i złoto, które zda się wprost od jubilera...*

Chodźmy, chodźmy – gdzie indziej za pięknością szperać (...) ¹⁴

Kolejną konserwację malowideł prowadzono w latach 1932–1934¹⁵. W latach 1938–1939 Jan Bukowski wykonał polichromię ponad barokową boazerią¹⁶ z wkomponowanymi w niej wielkimi obrazami, ukazującymi „Martyrologium Romanum” – kalendarz męczenników kościoła powszechnego i sandomierskiego¹⁷. Artysta biorąc za punkt wyjścia napis na sklepieniu w nawie głównej, że niebo, morze i ziemia chwałą Boga, namalował na sklepieniu różne symbole ze świata astralnego i zwierzęcego, a na ścianach – jak podaje ksiądz Edward Górski – tekst Bogurodzicy bogato iluminowany i ozdobiony herbami dawnych województw polskich, aby w ten sposób stwierdzić, że Polska łączy się z całym światem w hołdzie Boga i że w sposób wyjątkowy zwraca się o wstawiennictwo do Matki Bożej¹⁸.

Reasumując należy stwierdzić, że podczas restauracji katedry sandomierskiej zachowano dualizm stylowy. Jak zauważył Jerzy Frycz, opisując prace prowadzone w powyższym kościele pod koniec XIX wieku: ograniczenie programu regotyżacji kościoła do wykonania neogotyckiej sygnaturki oraz odbicia tynków zewnętrznych i reperacji gotyckiego lica murów, bez usuwania barokowych elementów fasady jest wielką zasługą Wąsowskiego i jego zleceniodawców. Uszanowano również rokokowy wystrój wnętrza. (...) Gorzej, że malowano cegły, imitując wzór zendrówek, zbito również tynki i przenicowano nowożytnie przybudówki, zostawiając jedynie otynkowany barokowy szczyt¹⁹.

1 Ks. S. Makarewicz, Bazylika Katedralna w Sandomierzu. Przewodnik, Sandomierz 1976, s. 15;

Bazylika Katedralna Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Sandomierzu, Wrocław 2008, s. 9;

Sandomierskie pamiątki, tekst A. Sarwa, zdjęcia P. Pierścieński, Sandomierz 2004, s. 26;

ks. M. Buliński, Monografia miasta Sandomierza, Warszawa 1879, s. 268;

R. Mirowski, Świętokrzyski album, część I, Kielce 2000, s. 104;

M. Juszczyk, Sandomierz, Kielce 2000, s. 12.

2 Ks. J. Rokoszny, Przed restauracją Katedry sandomierskiej, [w:] „Kronika dyecezyi sandomierskiej”, 9(1912), s. 305-310, tu: s. 307-308.

- 3 Ks. M. Buliński, *Monografia miasta Sandomierza...*, s. 278-279.
- 4J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918*, Warszawa 1975, s. 171;
- NMP, ob. katedralny, tekst, plany i rysunki L. Polanowski, zdjęcia G. Komada, biała karta sporządzona w listopadzie 1990 r. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach – delegatura w Sandomierzu;
- Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu, Akta reperacji katedry część II, sygnatura 378, brak paginacji.
- 5 J. Frycz, *Restauracja i konserwacja...*, s. 171.
- 6 Katalog zabytków sztuki w Polsce, Tom III, województwo kieleckie, pod red. J. Z. Łozińskiego i B. Wolff, Zeszyt 11, powiat sandomierski, inwentaryzację przeprowadzili J. Z. Łoziński i T. Przytkowski, Warszawa 1962, s. 53;
- ks. J. Koceniak, *Katedra Narodzenia NMP w Sandomierzu 1360-1960, ciąg dalszy*, [w:] „Kronika diecezji sandomierskiej”, 4(1960), s. 122-128, tu: s. 124-125;
- J. Zub, *Sandomierz. Katedra. Przewodnik po zabytkach sztuki*, nr 3, wyd. I, Tarnobrzeg 2005, s. 8;
- A. Warszycycki, *Restauracje i konserwacje katedry w Sandomierzu*, praca magisterska napisana pod kierunkiem doc. dr K. Malinowskiego na Wydziale Sztuk Pięknych, Katedra Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w 1968 r., s. 65;
- R. Chyła, *Sandomierz Bazylika Katedralna. Przewodnik*, Sandomierz 1999, s. 8-9;
- ks. J. Wiśniewski, *Dekanat Sandomierski*, Radom 1915, s. 160;
- ks. J. Koceniak, *Katedra Narodzenia NMP w Sandomierzu 1360-1960, ciąg dalszy*, [w:] „Kronika diecezji sandomierskiej”, 2(1961), s. 58-62, tu: s. 60;
- R. Garus, *Przewodnik dla turystów pieszych i zmotoryzowanych. Kielce – Sandomierz. Góry Świętokrzyskie*, Kielce 2003, s. 60.
- 7 Ks. J. Koceniak, *Katedra Narodzenia NMP w Sandomierzu 1360-1960, ciąg dalszy*, [w:] „Kronika diecezji sandomierskiej”, 1(1961), s.21-25, tu: s. 24.
- 8 *Sandomierz*, (hasło w:) *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetзера i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób*, wydana przez X. Michała Nowodworskiego, Tom XXIV, Warszawa 1900, s. 341.
- 9 Ks. J. Rokoszyński, *Przed restauracją...*, s. 308.
- 10 Kontrakt z Piotrem Pilniakowskim z 20 maja / 1 czerwca 1887 r., na wykonanie sygnaturki na katedrze sandomierskiej, Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu, Akta reperacji katedry część III, sygnatura 379, brak paginacji.
- 11 Ks. J. Rokoszyński, *Święte pamiątki Sandomierza*, Warszawa 1902, reprint, s. 14, 20.
- 12 Ks. J. Rokoszyński, *Po zjeździe w sprawie naszej katedry*, „Kronika diecezji sandomierskiej”, 11(1912), s. 373-376;
- ks. J. Rokoszyński, *Średniowieczne freski w katedrze sandomierskiej*, Kraków 1914, s. 3-4.
- 13 Ks. J. Rokoszyński, *Średniowieczne freski w katedrze sandomierskiej*, „Kronika diecezji sandomierskiej”, 5-6(1914), s. 156-160, tu: s. 156-157;
- ks. J. Rokoszyński, *Z dziedziny sztuki kościelnej. Karol Frycz (dokończenie) III*, „Kronika diecezji sandomierskiej”, 4(1913), s. 105-112, tu: s. 108;
- ks. A. Wyrzykowski, *Zabytkowe freski w prezbiterjum katedry sandomierskiej*, „Kronika diecezji sandomierskiej”, 10(1934), s. 277-287, tu: s. 280.

- 14 T. Chrzanowski, Sandomierz, [w:] Wiersze o Sandomierzu, wybór i opracowanie B. Garboś, słowo wstępne J. Ozga-Michalski, Łódź 1980, s. 72-74, tu: s. 74.
- 15 Katalog zabytków sztuki w Polsce .Tom III, Zeszyt 11..., s. 57;
ks. A. Wyrzykowski, Zabytkowe freski w prezbiterjum..., s. 281;
- ks. J. Koceniak, Katedra Narodzenia NMP w Sandomierzu 1360-1960, (dokończenie), „Kronika diecezji sandomierskiej”, 4(1961), s. 116-124, tu: s. 116.
- 16 Ks. E. Górski, Kościół Katedralny pod wezwaniem Narodzenia N. M. Panny w Sandomierzu, Sandomierz 1966, s. 8.
- 17 Bazylika Katedralna Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Sandomierzu, Wrocław 2008, s. 13;
- B. Krakowiak, M. Skrzypczyński, B. Włodarczyk, Góry Świętokrzyskie oraz Sandomierz, wydanie Pascal 2001, s. 188.
- 18 Ks. E. Górski, Kościół Katedralny..., s. 8.
Frycz J., Restauracja i konserwacja..., s. 179-181.

SUMMARY

Barbara Maria Gawęcka

RESTORATION CATHEDRAL IN SANDOMIERZ

ON THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURY

The aim of this article is to present the subject of the restoration works in Sandomierz Cathedral, which took place in the late nineteenth and early twentieth century. This nineteenth century restoration retained the dualism of the style in this historic building. During these works the elevation of the building was veneered church vestibule and neo-Gothic ave-bell were built on. What is more, baroque elements of the front elevation and rococo interior were retained. At the beginning of the twentieth century frescoes in the chancel were unveiled and restored.

Bożena Szmelter-Fausek

WYBRANE OBRAZY OLTARZOWE HERMANNA HANA (1580-OK. 1628) – ZAGADNIENIA TECHNOLOGICZNE I KONSERWATORSKIE

Досліджено технологічні і реставраційні питання двох найбільш знаменитих картин Германа Хана (1580 - близько 1628) – гданського (Польща) художника поч. XVII ст. : “Увінчання Пресвятої Діви Марії” і “Успіння Пресвятої Діви Марії “ з Катедрального собору в Пелпліні.